

PRISELJENSKI MEDSVETОВИ V PROZNIH DELIH G. VOJNOVIĆA, Z. KNEŽEVIĆA, D. MATKOVIĆ IN F. PLOHLA

V članku analiziramo prozna dela štirih avtorjev, ki imajo priseljsko poreklo iz držav bivše Jugoslavije in tematizirajo priseljenstvo tudi v svojem ustvarjalnem delu: romana G. Vojnovića *Čefurji raus!* (2008) in *Figa* (2016), prozni zbirki Dijane Matković *V imenu očeta* (2013) in Zorana Kneževića *Dvoživke umirajo dvakrat* (2014) ter roman Feliksa Plohla *Vsi moji grehi* (2019). Poseben fokus smo namenili pojmu »medsvet« (ali »tretji prostor«), ki je vmesni prostor med svetom domovine ali domovine staršev ter svetom države gostiteljice, v katerih živijo imigranti, in v danem polju ustvarjajo svojo transkulturno ali transnacionalno književnost. Hibridni značaj tega prostora, ki ga odražajo v svojih delih, deluje kot območje medkulturnega posredovanja, povezovanja in prevajanja. Pokaže se razlika v izražanju tega procesa med prvo in drugo generacijo pisateljev – priseljencev, in sicer v stopnji konfliktnosti, prepletenosti dveh svetov in njuni metarefleksiji.

Ključne besede: sodobna slovenska književnost, priseljska proza, tema priseljenstva v književnosti, priseljski medsvet, transkulturnost, Goran Vojnović, Dijana Matković, Zoran Knežević, Feliks Pohl

V sodobni slovenski pripovedi imata temi priseljenstva in narodnih manjšin pomembne avtorje, med najbolj ključnimi deli lahko omenimo romane *Prišleki* (1984, 1985) Lojzeta Kovačiča, *Namesto koga roža cveti* (1991) Ferija Lainščka, *Fužinski bluz* (2001) Andreja Skubica, ki so odprli nadaljnjo pot za to problematiko v slovenskem leposlovju. Ta naj bi bila v zadnjih letih posebej odmevna (gl. npr. Radaljac 2014) in predstavljala neke vrste fenomen, tudi zahvaljujoč odmevnosti romana Gorana Vojnovića *Čefurji raus!*, o kateri poleg številnih ponatisov in izposoj v knjižnicah pričata tudi dve prestižni nagradi iz leta 2009 – nagrada Prešernovega sklada in kresnik za najboljši roman leta. Če pa se temu vprašanju posvetimo bolj podrobno, ugotovimo, da literarna dela, ki tematizirajo priseljenstvo, ne predstavljajo

nekaj zares množičnega; strinjati se moramo s pripombo Dijane Matković, da »knjig na to tematiko glede na ostalo literaturo ni veliko, o tem se le več govori« (Matković 2015). V članku bomo analizirali prozna dela štirih avtorjev, ki imajo priseljenško poreklo iz držav bivše Jugoslavije in se lotevajo teme priseljenstva tudi v svojem literarnem delu: romana G. Vojnovića *Čefurji raus!* (2008) in *Figa* (2016), prozni zbirki Dijane Matković *V imenu očeta* (2013) in Zorana Kneževića *Dvoživke umirajo dvakrat* (2014) ter roman Feliksa Plohla *Vsi moji grehi* (2019).

Poseben fokus bi radi namenili pojmu »medsvet«, ki ga tukaj uvedemo in bi ga uporabljali v pomenu nekega vmesnega »teritorija« med različnimi svetovi, v katerih živijo imigranti, med svetom domovine ali domovine staršev in svetom države gostiteljice. Pozornost bi radi posvetili posebni situaciji, ki nastane v tem obmejnem prostoru, na stičišču kultur, s katero se znanstveno ukvarja teorija transkulturnosti ali transnacionalna teorija v književnosti (gl. Welsch 1997; Bhabha 1994). Gre za vmesni, med- ali transnacionalni prostor, v katerem potekajo dialog, vzajemno pronicanje, fuzija raznovrstnih kulturnih, literarnih in jezikovnih modelov. Transnacionalna teorija raziskuje pojav kulturne hibridnosti in z njim povezano hibridno identiteto, ki jo določajo več kulturnih porekel in povezav, ki tudi stopajo med seboj v interakcijo in proces pogajanja. Pojmi, kot so pluralizem kulturnih in lingvističnih kodov, bilingvizem, metarefleksija, medkulturna dialoškost, ravno tako pripomorejo k proučevanju transkulturnosti (gl. Rubins 2014: 275–276, 277). Transnacionalizem v glavnem predstavlja pojav postmoderne, postkolonialne, postnacionalne, globalizirane kulture. Sodobna izseljenska književnost v prizmi transkulturnosti dobiva tudi nove razsežnosti: če je bila tradicionalno povezana z nacionalnim narativom, obrnjena k precej ozkemu krogu bralcev in pogosto omejena tematsko, je kot današnji medkulturni pojav tudi dejavnik večinske kulture in njenega literarnega procesa (za dokazilo slednjega med drugim služijo prestižne nagrade in nominacije del priseljenških avtorjev).

Transkulturna in transnacionalna teoretična podlaga tako predlaga še eno znanstveno orodje za preučevanje sodobne književnosti. Pojem »medsvet«, na katerega se bomo oprli v tej raziskavi, je inspiriran z imenom in delovanjem revije *Zwischenwelt*, ki je od leta 1984 izhajala na Dunaju (gl. *Zwischenwelt* 1984–2020). Tu so objavljali avtorji, katerih poreklo, bivanje in jezik ne sovpadajo s tem ali onim nacionalnim prostorom. Gre torej za različna in številna kulturna območja, ki se pogosto ne ujemajo z državnimi mejami, segajo drugo v drugo in se kompleksno prepletajo med seboj, dobijo svoje oblike v svetu osebnega Jaza ter odražajo hibridno ali transkulturno identiteto priseljenca. Termina »medsvet«, »literatura med svetovi« (v povezavi z imenom in koncepcijo dunajske revije) uporablja raziskovalka Vera Sorokina pri preučevanju sodobne medkulturne ruskojezične proze v Nemčiji, ki danes predstavlja podoben fenomen tako rekoč »ruskega Berlina«, ki je pred stotimi leti prav tako obstajal po ruski revoluciji (Sorokina 2019). Posrečen izraz, ki zaobjema funkcioniranje zamejske in transnacionalne literature, vendar ne predstavlja ustaljenega pojma v nemški znanstveni literaturi; ta pa evocira že elaboriran angleški pojem »tretjega prostora« (»third space«) ali »in-between«

(vmesnega) prostora, »vmesnega sveta«, ki sta ga razvila filozofa Edward Soja (Soja 1996) in posebej Homi Bhabha (Bhabha 1990). »Tretji prostor« je prostor, ki je zastavljen kot območje za dialog, pogajanje, prestopanje kulturnih meja in delovanja prevajalskih procesov, ki se odpoveduje binarnim, dihotomizirajočim identitetnim konstrukcijam in pozicionira subjekt na nov, »premeščen« ali »razsrediščen« način, tako da združuje vrednote in glasove pregnanih, razseljenih in marginaliziranih (Jurić Pahor 2018: 59).

Tretji prostor ne meri na konsensualistični dialog ali celo harmonizacijo stališč, temveč na posebno konfiguracijo umskega in čutnega, ki ni preprosto polarizirana ali regulirana, temveč heterogena, konfliktna in nezacelljivo neskladna. Čeprav se dogaja vedno znotraj diskurza, ne vodi v varne vode inteligibilnosti. /.../ V njem se nekaj odpira – nekaj še-ne-realiziranega ali še-ne-obstoječega, nekaj, kar omogoča zgraditi dialoško bližino ter »moment prepoznanja in pripoznanja« (*moment of recognition*), kljub nemalokrat skrajno nasilni in travmatski preteklosti. (Jurić Pahor 2014: 33.)

To je ta prostor, ki lahko tudi izzove kreativno nelagodje in s tem prinese subverzijo zakoreninjenih hierarhičnih razmer. V članku bomo vseeno uporabljali izraz *medsvet*, ki nam bolj direktno nakazuje vmesni položaj priseljencev.

Pogled na kompleksnost priseljske identitete, ki jo odraža književnost, je torej produktiven v prizmi analize prostorov, svetov, ki ga zaobjema in iz katerih nastaja tudi nekaj tretjega, vmesnega – v obliki *medsveta*. Naša naloga bo raziskati medsvetove v delih omenjenih slovenskih pisateljev. Svetovi, ki jih srečamo v njihovih literarnih besedilih, tako ali drugače predstavljajo različne plasti – so državna/administrativna ozemlja (v zvezi s tem se izpostavi povezava z državljanstvom in njegovo odsotnostjo), območja dejanskega fizičnega prebivanja, torej konkretnih lokalnih prostorov, povezanih z naravno-kulturno danim in družbeno ustvarjenim, ki v imaginarnem svetu književnosti niso samo obrnjeni v mentalni prostor, ampak lahko postanejo tudi izmišljeni, in prav ti dobivajo značilnosti vmesnega sveta, ki ni prav tukaj in ni prav tam. Literarni liki priseljencev, in tudi druge generacije, paradigmatko poosebljajo tuje, saj za oba svetova oni ostajajo tujci – »čefurji« v Sloveniji, »Janezi« v Bosni/Srbiji – in zares ne pripadajo nobenemu prostoru ali deloma obema hkrati. Priseljska kultura zna ustvarjati nekaj tretjega, eden od dokazov je tudi »čefurska« mladinska subkultura v Sloveniji.

Veliko je že bilo povedano o najbolj branem romanu v zadnjem desetletju – Vojnovičevem *Čefurji raus!* (gl. npr. Strsoglavec 2010; Stabej 2010; Silaj 2011; Zupan Sosič 2015). Knjiga je bila prevedena v več jezikov, med drugim je leta 2014 izšel tudi moj prevod v ruščino (Vojnović 2014). Bralci in mediji so ga zelo pozitivno sprejeli, znašel se je celo na več seznamih najboljših knjig jeseni in zime 2014 (npr. Kommersant 2014; the Village 2014). Roman je torej približal zasebni svet priseljencev in odkril jezikovno bogastvo, ki ga rojeva mešanje različnih, čeprav sorodnih kultur. Knjige s temo priseljenstva, ki se pojavljajo po Vojnovičevi uspešnici, se ne morejo izogniti primerjavi z njo in očitno večinoma tudi nastajajo že v nekem odnosu do tega dela, kar lahko rečemo tudi o Vojnovičevih naslednjih romanih.

Medsvet, ki se pojavi v romanu *Čefurji raus!*, je predvsem vmesni multikulturni priseljski svet ljubljanskega naselja Fužine, ki ima tudi značilnosti getoiziranega mestnega predela, kjer dokaj izolirano in izobčeno živi marginalizirano priseljeno prebivalstvo. Tak način življenja je nekaj, kar morajo priseljenci trpeti, je znak strukturnega in socialnega nasilja s strani države gostiteljice. Ta položaj vodi v še bolj kompleksno stanje tudi drugo generacijo priseljencev. V romanu se to dobro pokaže na primeru treh Markovih prijateljev, v odsotnosti njihovih življenjskih vizij in jasnih perspektiv za prihodnost, kar razkriva tudi bistveno kulturno in socialno deprivacijo. V nasprotju s tem glavni protagonist romana (ki ima tudi vse značilnosti razvojnega romana) – Marko doživlja razvoj v času dogajanja in gradi svojo transkulturno identiteto, tako da se kultura njegovih staršev, kot tudi večinska slovenska kultura, integrirata in oblikujeta nekaj tretjega, metarefektiranega in kompleksnega, kar nastane ob trčenju dveh različnih svetov. Protagonist se noče popolnoma identificirati s prebivalci Fužin in ima kritičen pogled na dogajanje tam in tudi na dogajanje v Bosni. Spopad dveh svetov Marko opisuje tudi s pomočjo duhovite kritike obstoječih stereotipov, predsodkov, ki imajo že značilnosti mitov, ki jih podoživljajo v sebi in s pomočjo katerih funkcionirajo – tako manjšina kot večina. Ta dokaj zrela distanca do obeh svetov (ki včasih nakazuje tudi zrelejšo avtorjevo pozicijo, ki se prebije skozi najstniški svet svojega protagonista) opozarja na posebni vmesni položaj literarnega lika. Zanimivo je, da je prostor, ki je bolj oddaljen, za njega vsakič bolj privlačen in prijazen: na ta način Marko opisuje življenje v Bosni (v poglavju *Zakaj mi gre Slovenija na kurac*), ko pa ga oče nasilno pošlje tja, ta kraj začinja izgubljati svoje edine dobre lastnosti v protagonistovih očeh, njegov pogled postane bolj realističen, vidi, kaj vse ne funkcionira v tem prostoru v primerjavi s Slovenijo, ki je »že Evropa«, in takrat Fužine postanejo »zakon«. Distanca očitno dovoljuje idealizacijo oddaljenega sveta. To, da protagonist na koncu romana preide čez mejo med dvema svetovoma, se odpelje z vlakom v Visoko in naredi ta premik, ki ni samo fizični, ampak tudi psihološki, mentalni in duhovni, pomeni tudi dejansko nastajanje njegovega osebnega medsveta kot prostora nihanja in posredovanja. Bosna dobiva pri protagonistu posplošeno zunanjo sliko: »Bosna je pičila mimo s svojimi pogorelimi hišami, sivimi tvornicami in zelenimi hribi. Jadna Bosna« (Vojnović 2008: 175). Do takrat sta življenje v Sloveniji in prostor, v katerem prebiva protagonist, deljena na nekatera majhna lokalna območja: na zemljevidu Fužin se tako narišejo »fuzbal« in »basket« igrišči, igrala pred blokom, lokal Kubana, sprehajališče ob Ljubljani, pot na Golovec, grad Fužine idr. Ljubljano predstavljata ena sama znamenitost – Tromostovje (pripomni, da eden od protagonistov ne ve, kje je) in Prešernov trg, kamor se mladi čefurji odpeljejo z mercedesom, da bi nabijali najbolj čefursko glasbo. Omenjene so še druge mestne četrti – Moste, Črnuče, Vič, Dolgi most, vendar noben od protagonistov večine ne pozna. Slovensko geografijo še naznanjajo mesta Kranj, Slovenj Gradec in Slovenske Konjice, ki so za fužinske mlade čefurje praktično sinonimi za ostalo Slovenijo in še hujši od srbskega ali bosanskega podeželja. Tako vidimo, da je čefurski medsvet neke vrste mikrosvet njihove rojstne četrti, v kateri živijo med včeraj in danes in kjer ni izhoda v zunanji svet.

Drugi medsvet oblikujeta jezikovni in kulturni prostor – tako imenovana fužinščina in »čefurska« mladinska subkultura, ki imata med drugim funkcijo »mehanizma odpora« večinski kulturi. Spoj različnih jezikovnih prvin, predvsem bosanskega jezika z osnovno oporo na slovenski jezik in dodajanje ljubljanskega uličnega slenga, nakazuje živo inovativnost fužinske mladine v ustvarjanju svojega medsveta z lastnimi kodami, odražanjem dvojne kulturne identitete in bilingvizma druge generacije priseljencev. V najbolj emocionalnih trenutkih protagonist uporablja materni jezik staršev – srbohrvaščino, potem ko slovenščina zasede vse več prostora proti koncu romana, ko protagonist doživlja osebni razvoj, in predstavlja neke vrste plat racionalnega razmišljanja.

V svojem tretjem romanu *Figa* Vojnović nadaljuje temo priseljenstva, ampak v tej družinski sagi, ki zaobjema spomin na dogodke 20. stoletja, ne gre več za čefurje in fužinščino. V dokaj umirjenem, v primerjavi s prvim romanom, tonu pripovedi z močnimi poetičnimi prvini v ospredje pridejo univerzalno zastavljene teme ljubezni, svobode in časa, ki na emotiven in čustven način razkrivajo intimni svet osebnega Jaza in njegove odnose z drugim. Motiv mej, ki potekajo med narodi, ljudmi in tudi v notranjem svetu posameznikov avtor zariše s pomočjo pristne umetniške poglobitve v zunanje detajle življenjskega okolja, v osebno psihologijo likov, v slikovit opis vzrokov in posledic teh ali onih dejanj – vse to, da bi prišel do ozaveščanja teh meja in vozlišča, ki ga spletejo. Tema odhajanj bližnjih ljudi (zapustitve, bolezni, smrti) takoj povleče dogajanje v stanje iztirjenosti, mu doda občutek neudomljenosti. V romanu spoznamo družino Đorđević – najprej prababico glavnega protagonista Jadrana, Esther Aljehin, ki je bila Židinja po rodu iz Ukrajine in živela v Novem Sadu. Imela je sina Aleksandra, leta 1937 se je poročila z zobozdravnikom Miloradom Đorđevićem, da bi prevzela njegov priimek in postala Branislava Đorđević. Esther se je potem prestrašeno skrivala pred fašisti v Beogradu in Ljubljani. Njen sin Aleksandar Đorđević je odraščal v Ljubljani, kot gozdar je kasneje z družino delal in živel v hrvaških Bujah. Njegova žena Jana je bila Slovenka, njuna starejša hči Vesna, mati glavnega protagonista, se je poročila z Bosancem Safetom Dizdarjem. Leta 1992 je bil Safet »izbrisan«, moral se je vrniti v Bosno in se je tam znašel na vojnem območju. Ta kratki povzetek nam pove, da Vojnović skuša pokazati, kako kompleksno priseljenško strukturo je predstavljala Jugoslavija in kako so se različna zgodovinska obdobja kot plasti nalagala na njenem prostoru; to je posledica množičnih notranjih selitev, vse njene bivše republike so naslednice te zapletene identitete. Vsi glavni protagonisti romana so tako ali drugače prišleki: tujka je prababica Esther, njen sin Aleksandar na začetku romana govori o sebi, da je brezdomec, tujec je Safet, tako se počuti celo v rojstni Bosni; tudi Jadran sebe imenuje tujec (Vojnović 2016: 129). To stanje ima dvojno plat: ostali gledajo na njih kot na tujce in tako kažejo njihovo nepripadnost prostoru; po drugi strani pa smo priče tudi temu, kako protagonisti ponotranjijo ta zunanji pogled in se na koncu identificirajo z njim. Tako o liku prababice preberemo:

Prezirala je ta svet, ki se ni trudil skriti svojega pritlehnega sovraštva do vsega drugačnega, in s posebno naslado mu je lagala v obraz in se pred njim pretvarjala, da je točno takšna, kot je ta nizkotni svet želel, da bi bila. /.../ Izginila je za lažnim obličjem malodušne Branislave Đorđević. (Vojnović 2016: 13–15.)

Táko prilagajanje okrutnemu zunanjemu svetu, skrivanje pred njim, pripelje do tega, da protagonistka izgubi sebe kot osebnost. Nekaj podobnega se zgodi s Safetom, ki za okolico vedno ostane tujec, in, čeprav je navajen živeti s tem občutkom, je še vedno žrtev danega položaja:

Otočani so v njem še vedno prepoznali tujino, iz katere je prišel. Zanje je ostajal Slovenac, Janez, prišlek. /.../ Zaznal je neizgovorjeno zahtevo po prilagajanju, po istovetenju z množico, zaznaval jo je v skoraj vsakem pogledu pravih Otočanov. (Vojnović 2016: 238.)

V teh dveh primerih težko izločimo, kateri prostor je prav njun, kjer vlada njun priseljski medsvet; za Safeta se potem pokaže, da je to prostor spominov, zato ga avtor tudi imenuje »človek spomin« (Vojnović 2016: 247). V osebni svetu postane zelo pomemben prostor dóma (stanovanja, hiše), kamor se da skriti, ubežati pred zunanjim svetom, ki nastopa ali kot »preganjanci« ali kot »sestradano volčje krdelo«, in si najti oddih vsaj za kratek čas. Dom v obliki družine je v romanu tudi najbolj bistven, kar prišleka rešuje pred njegovo popolno odtujenostjo in razcepljenostjo. Umik iz zunanjega sveta v dom – »skrivališče«, ki je fizično ločen od vsega zunaj, kot da ta zunanji svet ni imel nobenega vpliva nanj, tako bi se dalo predstaviti lastno izpadanje iz prostora in časa – je nekaj, kar želijo doživeti različni Vojnovićevi liki. S podobno izkušnjo glavnega protagonista se konča tudi roman *Figa*, kar daje celemu besedilu popolnoma drugo dimenzijo: opis drevesa, fige, ki raste pred dedkovo hišo, in misli protagonista ob njem – je spomin na večnost, trudi se spomniti tistega, kar je najbolj pomembno, kar predstavlja bistvo življenja, trenutek brezčasnosti in občutek svobode od telesa, zgodovine, družbe in vsakdana; to je zelo kratek trenutek svobode, ki pa da začutiti večnost in sebe kot duhovno bitje.

Pred tem izvemo, da je vsa družinska zgodba, vzroki dogodkov in osebna doživetja – sad protagonistove domišljije, da si je on vse to izmislil, si zgradil shemo, ki ga opravičuje in brani pred travmatičnim. Na ta način se tudi sproži obrambni mehanizem, vidimo, da pripoved predlaga neki »možen« spomin v odnosu do resničnega kot odziv na neko nezavedno željo, ki pride na površje v vlogi odgovora na trenutno neugodno stanje. Pripoved tako postane tudi bistveni postopek, ki protagonistu dovoli konstruirati sebe kot osebnost. Tam, kjer je spomin prekinjen, mora posameznik med »sledovi« preteklosti najti skrivnost tega, kar on predstavlja – svojo identiteto. Spomin torej nastopi v tesni vezi z identiteto; imperativ spomina je klic po pravičnosti ter način reflektiranja teže nezavednega, ki ga nasledimo po preteklih generacijah; slednje je za Vojnovića tudi edini način upora proti travmam preteklosti (Štefančič 2016). Medsvet protagonista, ki živi v preteklem svetu tragičnih dogodkov 20. stoletja na območju bivše Jugoslavije, je v veliki meri imaginarni svet lastne interpretacije minulega, kar nam razkriva tudi pomembno dejstvo o vsaki identiteti kot taki – da je nekaj zamišljenega, zgrajenega, a tudi nestalnega. Za razliko od *Čefurji raus!*, ki je v eksplozivni jezikovni in narativni obliki naznanil najbolj ostre socialno-kulturne konflikte na stičišču različnih svetov, roman *Figa* poda že prav lirično, tokrat precej oddaljeno od translingvističnega fokusa, poglobitev v to težko doumljivo izkušnjo »vmesnosti«, prehajanja realnih in imaginarnih meja, ustvarjanja lastnega prostora na območju spopadanja in prepletanja različnih kulturnih kod in modelov.

Dijana Matković (roj. 1984) je še ena avtorica, ki predstavlja drugo generacijo priseljencev iz republik bivše Jugoslavije v slovenski književnosti. Leta 2013 je izdala zbirko zgodb *V imenu očeta*. V kratkih zgodbah sledimo življenjski poti protagonistke, od otroštva do sedanjosti; najbolj pomembna vloga pripada figuri očeta, čaleta, ki je zapustil družino, ko je bila protagonistka še otrok. Od pomiritve z očetom so odvisni njeno nadaljnjo življenje in njeni odnosi z moškimi. Sledimo njenemu odraščanju in osebnemu razvoju, ki sta podana v malih fragmentih in je tudi pot do sprejemanja očetovega dela sebe – slednje najde odraz prek jezika. Protagonistka se proti koncu zbirke začne izražati v srbsščini, v predzadnjem stavku knjige pa prvič zares spregovori srbsko z očetom, ko pride k njemu po nasvet za naslov svoje knjige. Prek očetove materinščine pride na plan nekaj pritajenega in nezavednega. Prvič se to zgodi v zgodbi *Golob*, ko se protagonistka nagne »kroz prozor«, da bi nihče v službi ne videl, da kadi, ker je to prepovedano: »pogledujem proti butastemu golobu, ki gruli, kot da jutri ne pride, pa čeprav ga ob težkem mestnem hrupu tako ali tako nihče ne sliši. ves čas si mislim: 'ni tebi život nije lak'« (Matković 2013: 60). Sočustvovanje z golobom, čigar ljubezenske izpovedi nobeden ne more slišati, se dotakne tudi nečesa globljega v protagonistki sami, za kar postane zmožen le jezik očeta, ki je zanjo očitno le emotiven.

Pred tem položaj tujke in otroka iz *neprave družine* v malem provincialnem mestu z zglednimi slovenskimi družinami predstavlja predmet stigme in zdaleč ne bogastva medkulturne identitete. Prostor okoli protagonistke je skrčen do malih lokacij, ki ne dajejo nobene svobode premikanja, tudi zato, ker je punca (na poti domov jo nadleguje sošolec):

././ ko hodi iz šole, se nima kam umakniti. ena sama pot vodi do doma: mimo trgovine, v kateri si trume otrok kupujejo sladkarije, mimo cerkve in župnika, ki se ga boji, ker ji zagotovo lahko bere misli, čez most nad reko krko in fanti iz rafting kluba, mimo blokovskega naselja do vrstnih hiš, kjer – poleg njene mame, sestre in nje – prebivajo zgledne družine z ličnimi vrtički. »bosankaaa, smrdiiiiš!!!« (Matković 2013: 18.)

Ta občutek izobčenosti odzvanja tudi v odrasli dobi, slovenske mestne gospe jo še vedno grdo pogledujejo (Matković 2013: 41, 75). V zgodbi »o tem, zakaj se mi z (malo)meščani dogaja šum v komunikaciji« protagonistka označi ločnico med povprečnimi predstavniki slovenskega srednjega sloja in seboj kot priseljenskim otrokom, ki je odraščal na ulici (dedkov fotelj malomeščanskega otroštva nasprotuje uličnemu betonu marginaliziranih imigrantskih otrok), ta meja je pokazana tudi na umetniški ravni: »ker se navdušujejo nad razkošjem tomaža pandurja, jaz pa nad neposrednostjo damirja avdića« (Matković 2013: 58).

Osamljenost protagonistke, njena zapuščenost se kaže tudi v motivu malih prostorov (majhno mesto, njeno majhno stanovanje, atrij pred njim, klub, pekarna), ki ne dobijo praktično nobenih opisov in ustvarijo vtis odmaknjenosti od odtujenega zunanjega sveta. Vsa premikanja večinoma pripadajo moškim, ki pridejo in na koncu vedno odidejo, ona ostane sama v svojem izoliranem prostoru, na koncu pomirjena sama s seboj. Odtujenost in osamljenost protagonistke v nekem trenutku doživita (podobno

kot pri Vojnovičem protagonistu) neko skrajno stanje – izločenost iz časa in prostora, kot tudi popolno odstranitev zunanjega sveta, željo ubežati vsemu vsakdanjemu, se dotakniti praznine večnosti (v zgodbi *09012009*):

... lahko bi zblaznela v tem malem mestu, v svojem stanovanju, nihče ne bi opazil, zaprla bi se med štiri s knjigami in cigaretnim dimom preobložene stene in odtavala v lalaland. /.../ te odnese gor, razbliniš se v veselje, kjer brez konca toneš v črne luknje, drsiš iz črvine v črvino, čas izgine, vse izgine, tema je. ni te. (Matković 2013: 54.)

Protagonistka Dijane Matković svojo dvojno identiteto napol tujke artikulira na dokaj diskreten način, ta njena po žensko občutljiva plat se sestavi iz drobnih omemb tega ali onega dejstva, dogodka ali čustvenega doživetja, ki so značilni za to konfliktnost in razcepljenost, so pa vsekakor že del njene medkulturne osebnosti. Njen medsvet je, kot da bi bil šele na poti dokončnega zavedanja, sprejetja in oblikovanja.

Pisatelja **Zoran Knežević** (roj. 1958) in **Feliks Plohl** (roj. 1973) pa predstavljata prvo generacijo priseljencev iz Srbije in Bosne, ki sta za jezik svojega leposlovnega ustvarjanja izbrala slovenščino, ki sicer ni njun materni jezik in sta se ga naučila že v odrasli dobi. Ta posebni jezikovni in imigrantski položaj najde odraz v tem, kako dva pisatelja opisujeta priseljski medsvet njunih protagonistov.

Zbirka kratke proze Zorana Kneževića *Dvoživke umirajo dvakrat* že svojim naslovom nakazuje dvojnost priseljskega osebnega prostora, neko vmesno stanje med dvema svetovoma, ki očitno pomeni tudi podvojeno trpljenje. Protagonisti Kneževićevih zgodb predstavljajo prvo generacijo priseljencev, zato so tudi odnosi med zapuščeno domovino, torej Vojvodino in državo gostiteljico Slovenijo, napeti, skoraj direktno sovražni, povzročajo boleče občutke in znajo delovati kot nezaceljena rana. Kneževićevi protagonisti so zaradi osebnih, ekonomskih ali političnih razlogov sami izbrali državo, v kateri živijo. Ta izbira prinese s seboj tudi izbiro in konstruiranje nove identitete, prizadevanje za znanje novega jezika, ki ni več nekaj danega, ampak je rezultat angažiranja. Mogoče ravno zato ta situacija pogosto pripelje v stanje odkrite konfliktnosti med dvema prostoroma, ki predvsem kaže na nasprotje med tradicionalnim, patriarhalnim svetom ruralne Vojvodine in individualističnim, urbanim svetom Slovenije. Protagonist največ trpi prav zaradi negativnih stereotipov, ki še vedno močno funkcionirajo med bližnjima južnoslovanskima narodoma, ne najde pa poti, da bi ubežal temu, vedno se znajde v vlogi žrtve, ko trčita dva prostora. Tako se v zgodbi *Miki ali šepavec na kolinah* protagonist znajde v tem vmesnem prostoru, ne tukaj, ne tam, ne da bi bil zmožen ustvariti svoj dovolj pozitiven medsvet, ki bi mu služil kot opora in obrambni ščit proti ksenofobnim napadom okolice. Prizor uboja belega kozlička je ozadje za notranji monolog protagonista in hkrati odraža nasilje, ki ga je deležen in ga je ponotranjil:

Nekje vmes. Jebemti jaz sem vedno nekje vmes. Vmes med tabo in mamó, vmes med Slovenijo in Srbijo, zdi se mi, kot da je moja zgodba nekje vmes med žalostinko in zgodbo o uspehu. /.../ Počutim se kot dvoživka, oče. Ampak jaz ne živim dvojnega življenja. Jaz dvakrat umiram, oče. Sem dvoživka, ki umira dvakrat. Prvič umiram v

Sloveniji, ko vidim, da objavljajo o Srbiji samo slabe novice. /.../ Drugič umiram v Vojvodini, ko pridem in me vprašajo, kako Janezi, pa povedo kakšen neumen vic o Slovencih, v katerem so vsi moški pedri. (Knežević 2014: 44–46.)

Stanje konstantne zaskrbljenosti in stresa, v katerem se nahaja protagonist – priseljenc, kaže metafora »svedra, ki ga vrta po želodcu«. V zgodbi *Polje soje* to stanje simbolizira žogica za pingpong, ki se odbija v protagonistovi glavi (Knežević 2014: 11). Kmečki svet Vojvodine predstavljajo polje soje, žitno polje, jamure – velike jame, napolnjene z vodo (zgodbe *Polje soje*, *Enačaj*, *Jamura*), to so prostori odtujitve, ki personificirajo neko nevarnost, ogroženost, strah ali očetovo avtoritarno destruktivno ljubezen. Slovenija nastopa kot bolj nevtralen, celo brezoseben prostor (večkrat so omenjeni slovenski hribi kot prostor razvedrilnih sprehodov in smučanja in tudi ščitijo naselbine pred vetrom), kjer ni diktiranja družbenih ali nazorskih norm, so pa ekonomski pritiski za priseljence, ki se znajdejo brez pomoči v najhujši gospodarski krizi.

Kneževićeve zgodbe so spisane v minimalističnem slogu, dvojezičnost protagonistov ne najde odraza v dialogih ali notranjih monologih, na srbsko-bosanski kolorit namigujejo samo posamezni izrazi, ki se jih v celi zbirki najde okoli deset. Narativna struktura zgodb, ki so različne po obsegu, od dveh strani do trideset, pogosto prevzame kinematografski učinek napetosti, ko linearni tok pripovedi doživi nepričakovani preobrat, se zasuka in odpelje pripoved v popolnoma drugo smer; dodatno prepričljivost ji daje izoblikovani psihologizem likov, tudi če se avtor pri tem ne izogne klišejskosti.

Osebna zgodba, ki jo v svojem avtobiografskem romanu *Vsi moji grehi* (2019) pripoveduje Feliks Plohl, je dokaj nenavadna. Avtor je svoj roman napisal v zaporu na Dobu, med prestajanjem kazni za nenaklepni dvojni umor, ki ga je zagrešil leta 1994 v Bosni. Rojen leta 1973 v Bihaću, v srbsko-slovenski družini, bodoči pisatelj doživi petletno izkušnjo vojne ob razpadu Jugoslavije, že 23-letni se znajde pri očetu v Sloveniji, po dveh letih brezuspešnih poskusov, da bi našel službo, se odloči za migracijo; najprej v Kanado in potem v ZDA, od koder je po sedmih letih in pol deportiran. Protagonist – pripovedovalec se kot nelegalni imigrant znajde v vlogi prodajalca droge in v besedilu razkriva pestro življenje črnskih četrti Hollywooda.

Protagonist je v konstantnem premikanju, lahko bi rekli begu, večino časa je v nelegalnem položaju, zaradi katerega dejansko ne pripada nobenemu prostoru, in s tem posebej je skoraj paradigmatško figuro izključenca – tujca, potepuha, izobčenca, marginalca, brezdomca, zločinca, ki zaradi svojega izstopanja iz državljskega okvira prebiva na meji »golega življenja«, če uporabimo pojem filozofa G. Agambena, torej življenja, ki ga je dovoljeno nekaznovano ubiti.¹ Položaj izven zakona,

¹ Pojem *homo sacer*, ki ga razvija G. Agamben v knjigi *Homo sacer: suverena oblast in golo življenje* (1995), opisuje temeljni odnos med biološkim življenjem človeka in suvereno oblastjo kot temeljno obliko politične organizacije. Pojem odraža tisto golo (biološko) življenje, ki je izključeno iz zakona na tak način, da ga je mogoče nekaznovano ubiti (ni ga pa mogoče žrtvovati, saj je žrtev vselej kodificirana), kar se zgodi v izrednem stanju, ko so razveljavljeni običajni zakoni o človekovih pravicah. Situaciji izrednega stanja se, po Agambenu, približajo koncentracijska taborišča, položaj beguncev, »čakalne cone« letališč ter obrobja sodobnih mest (Agamben 2004).

tistega, ki preide njegove meje, naredi iz njega osebnost izven meja, tistega, ki jih bolj kot fizično presega psihično in mentalno. Fela, kot imenujejo protagonista, se vedno znajde ujet v nekem prostoru – v obkoljenem Bihaću med vojno, v zaporu, v Sloveniji brez službe, v Kanadi kot brezdomec in ilegalec, v ZDA v kriminalnem črnem getu, na meji med Mehiko in ZDA – in vedno se poskuša iztrgati iz tega omejenega stanja, mu z neverjetno voljo po življenju ubežati.

Ta poseben položaj odraža tudi jezik romana. Protagonist zase pravi, da je slovenščina šele njegov tretji jezik po srbohrvaščini in angleščini (Plohl 2019: 341). Po več letih v Severni Ameriki pa dejansko skoraj pozabi tako materni jezik kot tudi slovenščino: »Po dveh letih Kanade in sedem pa pol Amerike sem se vrnil v Slovenijo in se moral spet naučiti slovenščine in srbohrvaščine, posebej izgovarjavo, saj določenih glasov nisem znal več izgovarjati« (Plohl 2019: 366).

Tako je njegova jezikovna in medkulturna identiteta zamegljena in ima značilnosti konstantnega prilagajanja in spreminjanja, torej nomadizma (gl. Deleuze, Guattari 1980), ki je posebna oblika obstajanja »izven centra«, konstanten proces migracije iz jezika v jezik in iz kulture v kulturo. Tudi slovenščina, v kateri je napisan roman, je zelo posebna in se ji pozna, da ni avtorjeva materinščina: jezik romana se aktivno meša s srbohrvaškimi izrazi in ameriškim slengom, kar je odraz osebnega medsveta avtorja/protagonista. Gre za obliko translingvizma, torej za ta način uporabe jezika v tekstu, prek katerega se odražata druga kulturna in lingvistična realnost; te heterogene besedilne plasti neizogibno destabilizirajo jezikovno resničnost večinske kulture, lahko delujejo kot napačne, leksikalno skromne, kar avtor nadoknadi s prisotnostjo prvin drugih jezikov in izrazito individualno dikcijo. Spoznamo, da je protagonist v Ameriki predvsem ilegalni priseljenc iz Evrope, torej nosilec neke zelo posplošene identitete Evropejca. V Sloveniji si zelo prizadeva za ustvarjenje svoje slovenske identitete; v ZDA se protagonist hitro zlije z ameriško mešano transkulturno identiteto in se počuti v tem zelo naravno, ne da bi mu kaj zares manjkalo; od vseh držav najbolj obžaluje prav Ameriko, tam si je tudi ustvaril družino, tam ima sina:

Ko sem se vrnil v Slovenijo, se sploh nisem počutil dobro. Počutil sem se kot rastlina, ki jo izpuliš s koreninami vred in jo presadiš nekam, kjer ji ne paše. Nekateri bojo zdaj pametovali in rekli, da so moje korenine v Bosni, jaz pa jim odgovarjam, da sem se od tam izpuli kar sam in mi zaradi tega nikoli ni bilo žal. Slovenija je bila v redu, Kanada tudi, ampak ne ene ne druge nisem objokoval, kot sem Ameriko. (Plohl 2019: 13.)

O tem, kako je biti priseljenc iz južnih republik bivše Jugoslavije v Sloveniji, in o jezikovni diskriminaciji zaradi »čefurskega naglasa« (mimogrede: zaradi tega Plohl zavrnejo službo) protagonist pravi:

Po tej epizodi sem ugotovil (pravilno ali ne), da zame v Sloveniji nikoli ne bo prihodnosti in da se lahko še tako asimiliram, pa bom vseeno še zmeraj južni brat. Jebat ga, v Bosni bom zmeraj *slovenac*, v Sloveniji pa *bosanc*, in tako to je. Majhni narodi bodo vedno in zmeraj ostali majhni narodi, obenem ponosni in ljubosumno zaščitniški do svoje kulturne dediščine, jezika in vsega tistega, po čemer se razlikujejo od drugih majhnih narodov. (Plohl 2019: 365.)

Medsvet imigrantov ustvarja tudi druge načine izražanja. Poglavlje *O Canada (Vancouver, 1999)* opisuje svet bosanskih priseljencev – vojnihi beguncer, ko so se cele družine iz več generacij znašle na drugi celini. Ena od epizod v zelo komični luči pokaže, kako si starejše bosanske gospe prizadevajo, da bi naredile izpit za pridobitev kanadskega državljanstva. Izpita iz znanja angleščine in zgodovine (»To sploh ni zgodovina, temu pri nas rečemo spomini« (Plohl 2019: 147)) se jim ne zdita toliko pomembna, kot petje kanadske himne. Komičnost je v tem, da starejše Bosanke zapojejo kanadsko himno z melodijo sevdalink in niti ne začutijo narobnosti izvajanja (Plohl 2019: 149–150). Na zelo naraven in samoumeven način si prilastijo tujo kulturo tako, da jo prilagodijo svoji in jo na ta način nadgradijo, da bi tudi pokazale, katera od njih ima prednost in kdo je komu podrejen. Prisiljeni položaj imigranta najde svoje povračilo v kulturnem uporništvu, ki deluje že na ravni nezavednega.

Pregled besedil štirih avtorjev nam je pokazal dokaj izrazito razliko v odražanju priseljenške izkušnje med prvo in drugo generacijo pisateljev – priseljencev iz bivših republik Jugoslavije. Pri prvi generaciji je odmerek konfliktnosti in nasilja na stičišču različnih svetov dejansko velik, direkten in predstavlja središče borbe, kar se tudi pokaže prek elementov pripovedi in literarnih podob, tudi sami liki težko uidejo obstoječim stereotipom, ki jih še vedno močno oblikujejo in zaznamujejo. Literarno ustvarjanje druge generacije, nasprotno, ne glede na prisotnost še vedno aktivno delujočih predsodkov in klišejev, nakazuje globljo notranjo prepletenost dveh svetov, njunega ozaveščanja, sprejemanja in metarefleksije, ter funkcioniranja na območju medsveta v obliki posredovanja, povezovanja in pogajanja. Kronološko zaporedje izida knjig tudi pokaže, da je druga generacija na nek način omogočila pot v literaturo prvi generaciji, ki jo je ravno tako vodila nuja, da bi delila svoje zgodbe, občutek marginalnosti in neukoreninjenosti, s čimer se tudi deloma odpravi travmatično. Hibridni značaj prostora, ki ga odražajo v svojih delih, tako deluje kot območje medkulturnega in medsemiotičnega prevajanja. Ne glede na nezmožnost, da bi totalizirali ta neurejen medprostor med »nikjer« in »povsod«, zaobjeli njegov transkulturni duh, ravno prek teh poskusov in prek te nezmožnosti, ga omenjeni avtorji vseeno evocirajo in s tem podajajo na površje nekaj pritajenega in nezavednega.

Viri

- Knežević, Zoran, 2014: *Dvoživke umirajo dvakrat*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Matković, Dijana, 2013: *V imenu očeta*. Novo mesto: Goga.
- Plohl, Feliks, 2019: *Vsi moji grehi*. Ljubljana: Beletrina.
- Vojnović, Goran, 2008: *Čefurji raus!* Ljubljana: Beletrina.
- Vojnović, Goran, 2014: *Čefury von!* Sankt-Peterburg: Izdatelstvo Ivana Limbaha. Prevedla Aleksandra Krasovec.
- Vojnović, Goran, 2016: *Figa*. Ljubljana: Beletrina.

Literatura

- Agamben, Giorgio, 2004: *Homo sacer: suverena oblast in golo življenje*. Ljubljana: Študentska založba.
- Bhabha, Homi K., 1990: *The Third Space*. Interview with Homi Bhabha. Rutherford, Jonathan (ur.): *Identity. Community, Culture, Difference*. London: Lawrence and Wishart. 207–221.
- Bhabha, Homi K., 1994: *The Location of Culture*. London, New York: Routledge.
- Deleuze, Gilles; Guattari, Félix, 1980: *Mille Plateaux*. Paris: Minuit.
- Jurić Pahor, Marija, 2014: Mejni (s)prehodi: Homi K. Bhabha in teoretsko umeščanje njegovih koncepcij. *Primerjalna književnost* 37/1. 19–39.
- Jurić Pahor, Marija, 2018: Transkulturalnost: vpogledi v »slovensko« manjšinsko književnost. Ignatović, Miroљub; Kanjuo Mrčela, Aleksandra; Kuhar, Roman (ur.): *Družba in družbena gibanja 50 let po 1968 / Slovensko sociološko srečanje 2018, Piran, 18.–20. oktober 2018*. Ljubljana: Slovensko sociološko društvo. 57–61.
- Kommersant, 2014: *Programma dlja čtenija. Igorj Gulin i Liza Birger o 35 knigah, kotorye nužno kupit na non/fiction*. <<https://www.kommersant.ru/doc/2608937>>. (Dostop 8. 2. 2020.)
- Radaljac, Ana, 2014: *Pustite nam naše čefurje!* <<https://www.delo.si/kultura/knjiga/pustite-nam-nase-cefurje.html>>. (Dostop 11. 5. 2020.)
- Rubins, Maria O., 2014: Literatura v kontekste transnacionalnoj teorii. Menshikova, Yulija V. (ur.): *42nd International Philological Conference, St. Petersburg, 11–16 March 2013: Selected articles*. St. Petersburg: SpbU Faculty of Philology. 275–283.
- Silaj, Kristina, 2011: *Čefur v Sloveniji, Janez v Bosni: analiza prevodov romana Čefurji raus! Gorana Vojnovića v hrvaščino, srbsščino in bosanščino: diplomsko delo*. Ljubljana.
- Soja, Edward W., 1996: *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*. Cambridge (MA): Blackwell.
- Sorokina, Vera V., 2019: Russkojazyčnaja »malaja proza« v Germaniji XXI veka. Tezisy. *Meždunarodnaja naučnaja konferencija. VI Sokolovskije čtenija. Russkaja literatura XX veka v kontekste literaturnyh svjazej i vzaimovlijanij. 28–30. 11. 2019. Filologičeskij fakul'tet, MGU im. M.V. Lomonosova*; <<http://www.philol.msu.ru/~modern/index.php?page=1250>>. (Dostop 30. 1. 2020). Članek v pripravi na tisk: Sorokina, Vera V., 2021: Literatura među mirami. *Vestnik Moskovskogo universiteta*. Serija 9. Filologija 15.
- Stabej, Marko, 2010: Prišleki in čefurji. Zupan Sosič, Aloizija (ur.): *Sodobna slovenska književnost: 1980–2010. Obdobja 29*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 297–304.
- Strsoglavac, Đurđa, 2010: Še sreča, da je slovenščina (južno)slovanski jezik. Smole, Vera (ur.): *Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 83–94.
- Štajnpihler, Staša, 2015: *Priseljenci v sodobni slovenski književnosti*. <<https://www.delo.si/kultura/knjiga/priseljenci-v-sodobni-slovenski-knjizevnosti.html>>. (Dostop 16. 1. 2020.)
- Štefančič, Nadina, 2016: *Goran Vojnović »Če predolgo ostaneš mlad, te krivičnost sesuje«*. <<http://www.airbeletrina.si/clanek/goran-vojnovic-ce-predolgo-ostanes-mlad-te-krivicnost-sesuje>>. (Dostop 31. 1. 2020.)
- The Village, 2014: *Plany na sezon, 16 knig na zimu*. <<https://www.the-village.ru/village/weekend/season-plans/170809-h-knig-na-non-fiction>>. (Dostop 8. 2. 2020.)

Welsch, Wolfgang, 1997: Transkulturalität. Zur veränderten Verfassung heutiger Kulturen. Schneider, Irmela; Thomson, Christian W. (ur.): *Hybridkultur: Medien, Netze, Künste*. Köln: Wienand. 60–90.

Zupan Sosič, Alojzija, 2015: Govor v sodobnem slovenskem romanu. *Slavistična revija* 63/2. 183–195.

Zwischenwelt: Literatur: Widerstand. Exil. Zeitschrift für Kultur und Literatur des Exils und des Widerstands, 1984–2020. Wien: Theodor Kramer Gesellschaft. <<https://theodorkramer.at/zwischenwelt/ausgaben/>>. (Dostop 15. 5. 2020.)